УДК 81'1

Гогуленко О. П.,
старший викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету

Дзинглюк О. С.,
старший викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКИХ ІМЕНУВАНЬ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ПАНАСА МИРНОГО

Анотація. У статті розглянуто антропонімічну систему творів Панаса Мирного. Схарактеризовано структурно-семантичні моделі, визначено особливості функціонування та з'ясовано стилістичну роль антропонімів. Висвітлено значення антропонімічної системи у побудові художнього цілого.

Ключові слова: антропонімічна система, структурно-семантичні моделі, художнє ціле.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток системи власних назв (ВН) тісно пов'язані зі звичаями та особливостями духовної культури народу, його історією. Система українських іменувань складалася протягом багатьох століть, у ній знайшли своє відображення різні сторони суспільної, господарської, культурної та мовної діяльності народу на різних етапах його історичного розвитку, простежуються різні зв'язки з іншими народами, вплив християнської релігії та дохристиянських вірувань.

На нашу думку, ВН є одним із **джерел дослідження** мови, психології, історії, духовної та матеріальної культури народу.

Письменникові не однаково, які імена дати героям твору, як назвати місцевість, де відбуваються події. Це становить неабиякий інтерес для дослідників літературно-художньої ономастики, досягнення якої мають велику практичну й теоретичну цінність як для письменників, так і для дослідників художньої літератури.

Останнім часом помітно активізувалося вивчення ВН у творах таких письменників, як Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.М. Коцюбинський, Л. Українка, П.А. Загребельний, О.Т. Гончар, Г.М. Тютюнник, Л.В. Костенко, В.К. Винниченко та інших. Літературно-художня антропонімія в останні десятиліття стала дуже популярною і розмаїто **досліджується у працях** М.С. Альтмана, Л.О. Белея, С.І. Зініна, Ю.О. Карпенка, Л.І. Колоколової, В.М. Калінкіна, Л.Т. Масенко, В.М. Михайлова, О.І. Фонякової та багатьох інших учених, які розкрили чимало загальних закономірностей, багатогранність і вагомість функціонування ВН у художньому тексті.

Творчість видатного українського письменника-реаліста Панаса Мирного ще мало досліджена в цьому плані. Крім того, необхідність висвітлення системи онімів і принципів ономастичного письма митця, як однієї з ознак його стилю, зростання уваги до творчості Панаса Мирного зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Мета нашої розвідки – дослідження функціонування антропонімічних одиниць у мові творів Панаса Мирного, з'ясування їх структурно-семантичних особливостей. Матеріалом для дослідження послужили прозові твори, що увійшли до академічного двотомного видання Панаса Мирного [3]. У процесі дослідження ми виконували такі завдання: визначення кількісного складу антропонімів у текстах названих творів; систематизація і класифікація антропонімічного матеріалу, визначення особливостей функціонування та стилістичної ролі антропономінацій, виявлення частотності їх вживання та характеристика структурно-семантичних моделей, визначення ролі антропонімічної системи у побудові художнього цілого.

На нашу думку, художній текст широко виявляє всі грані ономастичного та лексико-семантичного потенціалу антропонімів, їхню здатність до варіювання та різноманітних комбінацій, що втілюється у модифікаціях формул імені, показує можливість синтагматичного розгортання ономастичних парадигм, їх конотативні властивості. Він дозволяє побачити вагомість ВН, її своєрідність при вживанні та взаємозаміні, контактному чи дискантному зіставленні, доречність уживання замінників імені.

Актуалізація ономастичних властивостей художніх онімів взагалі і антропонімів зокрема, коли в конкретній мовленнєвій ситуації виступає одне чи кілька забарвлень, підпорядкована певним закономірностям. Ці закономірності залежать від «причин вибору або створення даного власного імені для даного об'єкта», що за визначенням Н.В. Подольської, «являє собою мотив номінації» [5, с. 85].

Визначаючи принципи номінацій дійових осіб у художньому творі, слід відзначити, що антропоніми є досить рухливими, постійно змінюються у процесі розгортання сюжету. Крім того, вибір імені чітко підпорядковується меті розкриття образу, авторського задуму.

Літературно-художні антропоніми виконують, в основному, номінативну функцію називання персонажа, а також функцію характеротворення, яка вказує на авторське ставлення до персонажа, створює національно-мовленнєвий колорит, характеризує дійову особу з точки зору віку, статі, роду занять, стосунків із іншими персонажами.

Ці функції здійснюються за допомогою різних антропоформул та їх варіювання з точки зору фонетичного, словотвірного аспектів, а також через контактну та дистантну взаємодію з асоціативними апелятивами та між собою протягом усього твору.

Основою лексичного складу мови творів Панаса Мирного є загальнонародна мова [1; 12]. Письменник широко використовує невичерпні стилістично-художні можливості народно-розмовної мови, а також досягнення своїх попередників. Вплив народної мови позначився і на його стилі, який визначається загальною експресивністю та емоційністю.

Ономастикон Панаса Мирного теж є глибоко народним. Як письменник-реаліст, він вживає тільки загальновживані оніми, що існують у мові. Найбільшу частину ономастичної лексики його творів становлять антропоніми : особові імена, прізвища, імена, по батькові, прізвиська.

Письменник використовує у своїх текстах здебільшого слов'янські імена (лише декілька імен – єврейські). Антропонімія його творів відображує таку особливість українського іменника, як наявність великої кількості зменшено-пестливих форм у функції повних (***Грицько*** замість *Григорій*, ***Чіпка*** замість *Нечипір*). Відповідно до народної традиції Панас Мирний називає своїх персонажів такими неофіційними формами народних імен, обирає саме той варіант, який найчастіше вживається у народному середовищі.

Ще однією цікавою особливістю функціонування антропонімів у творах письменника є велика розмаїтість особових імен, крім того, вони часто повторюються. Так, імя ***Грицько*** зустрічається в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Цим ім'ям названий також центральний персонаж оповідання «День на пасовиську». ***Василь*** – пастушок із того ж оповідання і пан ***Василь Семенович*** із роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Також частотними є імена ***Іван***, ***Онисько***, ***Петро***, ***Тимофій***, ***Галя***, ***Христя***, ***Орися*** та інші. Найчастіше зустрічається ім'я ***Оришка***. Воно функціонує в романах «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія». ***Орисею*** названо дружину пристава в новелі «Лови» і стару панську ключницю у творі «Батьки».Часта однойменність персонажів пояснюється тим, що письменник вдається до найпоширеніших імен. При цьому під час написання збірний герой асоціювався у нього з різними людьми, риси характеру яких використовувалися для створення образу. Звідси більш-менш схожі персонажі на ім'я ***Христя***, ***Оришка***. Всі вони – носії нелегкої наймитської долі, жіночої доброти, людяності. Відомий дослідник мови Панаса Мирного В.М. Черкаський пише: «Так чи інакше за кожною з них на близькій відстані стояв прообраз любої бабусі Оришки – няні автора» [6, с. 191]. У питанні про однойменність персонажів він дотримується думки про збірність цих образів, художнє узагальнення реальних осіб. Цим почасти пояснюється сплутування імен дійових осіб у чернетках автора. «Ти часто плутаєш імена дійових осіб. Так, у тебе Пацюк – Петро, і Грицько, а наприкінці вже Притика, Москаль – Махамед – Сидір – і Сидір , і Максим. Це недогляди важливі», – писав Панасу Мирному його брат Іван Білик після першого прочитання повісті «Чіпка» [6, с. 251].

Автор узгоджує з народною традицією і вибір структури найменування для своїх персонажів. У своїх творах він використовує як одночленну, так і двочленну і тричленну антропоформули. Вибір тієї чи іншої залежить від соціального статусу персонажа, його походження, віку, від того, в чиїй мові (автора чи персонажів) уживається дана антропоформула. Тобто, вживання дво- і трichленної формули найменування певним чином характеризує персонаж, тоді як одночленна формула (ім'я або прізвище) здебільшого виконує номінативну функцію.

В аналізованих творах нами зафіксовано 29 випадків найменування персонажів двочленною антропоформулою *ім'я + ім'я, по батькові*. З них – 19 випадків називання персонажів-чоловіків і 10 – персонажів-жінок.

Імена, по батькові утворюються звичайним способом: чоловічі – за допомогою суфікса – ***ович***, що додається до особового імені батька, жіночі – за допомогою суфікса – ***івн(а)*** : ***Костянтин Іванович***, ***Петро Федорович***, ***Параскевія Остапівна***, ***Епістимія Іванівна***. Двочленною формулою *імя + імя, по батькові* називаються переважно поміщики, міські чиновники, священники, вчителі, а також їхні дружини. В романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» іменування *Чіпки* двочленною формулою створює іронічний відтінок. Українському селянству було властиве сприйняття цієї антропоформули, як чужої і панської, вона не є властивою для народного середовища:

«Отака ловись! – каже голова. – Був Чіпка, а став **Никифор Іванович**… Що то значить – гроші» [1; 3; 291].

І навпаки, двочленною формулою ім'я + прізвище названо переважно персонажів-селян. Таких випадків 17: Василь Будненко, Василь Воля, Яків Грицай, Іван Гудзь, Данило Вернигора, Улас Загнибіда, Микита Здоренко, Назар Кобила, Іван Кнур, Грицько Кущієнко, Петро Усенко, Іван Швець, Дмитро Шкарубний, Грицько Хоменко, Грицько Супруненко.

«***Іван Кнур*** хвалився, що бачив його у шинку; ***Грицько Хоменко*** розказував, що вони водилися з ***Уласом Загнибідою***; ***Дмитро Шкарубний*** казав, що бачив на самого *Миколи*, як ***Пилип*** виходив з міста» [2; 3; 199].

У досліджуваних творах використання прізвища поруч із власним ім'ям зумовлено необхідністю розрізняти персонажів із однаковим ім'ям. У цих випадках прізвища виконують диференціюючу функцію.

У досліджених творах наявні також 10 випадків найменувань персонажів тричленною антропоформулою ім'я + ім'я та по батькові + прізвище: **Петро Гаврилович Кряжов**, **Іван Микитович Ливадний**, **Микита Іванович Ливадний**, **Григорій Петрович Проценко**, **Антон Петрович Рубець**, **Петро Федорович Телепень**, **Степан Федорович Гамза**, **Петро Степанович Шведов**.

«***Григорій Петрович Проценко***, бідного чиновника син, скінчивши школу, незабаром поступив на службу» [2; 3; 226].

«У ***Степана Федоровича Гамзи*** пир на весь мир» [2; 3; 419].

Тричленною формулою йменуються виключно персонажі-чоловіки. Кожне таке називання у текстах лише в одному вживанні − під час знайомства читача з персонажем, часто при першому введенні імені в контекст. Автор називає так переважно головних героїв твору і, починаючи розповідь про героя, прагне дати читачеві якомога більше інформації. Вживання тричленної формули виконує соціально-характеристичну функцію, бо так письменник називає персонажів – заможних поміщиків, дворян, багатих городян.

Найбільшою є кількість іменувань персонажів одночленною антропоформулою. Таких випадків у досліджуваних творах нараховуємо 61 (30 чоловічих і 31 жіноче ім'я). Переважна більшість імен – українські. Лише у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» наявні п'ять єврейських імен (два чоловічих ***Оврам*** і ***Лейба*** і три жіночих – ***Ривка***, ***Сурка***, ***Хайка***). Їхня функція у тексті – створення колориту українського села XIX століття, неодмінною деталлю якого був шинок, де господарями були євреї.

«Кис би собі у **Хайки** в шинку…» [1; 3; 296].

«Генерал одібрав **Лейбі** на край села гуляще місце, за літо зоп'яв як **Лейба** на високих стовпах будиночок і став шинкарювати» [1; 3; 81].

Зазначимо, що письменник вживає як повні офіційні форми імен, так і зменшено-пестливі їх варіанти. Імена виконують номінативну функцію, а їх зменшено-пестливі варіанти – стилістичну (виражають ставлення автора чи інших осіб до персонажа).

Більшість чоловічих імен вжито у повній офіційній формі: Андрій, Василь, Григорій, Іван, Йосип, Карпо, Кирило, Костян-

тин, Максим, Миколай, Мирін, Нечипір (а також інший варіант цього повного імені – Некифор), Остап, Панас, Пилип, Петро, Семен, Сидір, Спиридон, Степан, Тимофій, Федір, Яків, Яким – усього 22 імені. Основна їхня функція – номінативна:

«**Андрію**, поганяй! Та гляди панича в дорозі! Гукнув він парубка» [1; 3; 162].

«**Петро**! – скрикнув він, схоплюючись. – Як ти взявся?» [1; 3; 284].

«Охрестивши дитину, батюшка назвав **Нечипором**» [1; 3; 21].

Дослідниця мови творів Панаса Мирного Г. Їжакевич зазначає: «У зв'язку із загальною експресивністю стилю Панаса Мирного, піднесеністю, емоційністю його мови значна роль у загальній системі мовних засобів письменника належить лексиці емоційній» [4; 454]. Це стосується і ономастичної лексики. У творах Панаса Мирного наявна велика кількість зменшено-пестливих варіантів імен. За основу їх класифікації ми взяли класифікацію І.І. Ковалика [2; 219]. Чоловічі і жіночі імена у досліджуваних творах поділяємо на такі словотвірні типи:

1. Здрібніло-пестливий суфікс-флексія **-а-** сполучується з першим або другим складом здекомпонованої основи: ***Костя*** ← ***Костянтин, Галя*** ← ***Галина, Христя*** ← ***Христина***. У жіночому іменнику цей суфікс використовується із середнім складом імені: ***Настя*** ← ***Анастасія***.

2. Утворення із суфіксом **-ик-**, який додається до основи повного офіційного імені: ***Іваник*** ← ***Іван, Карпик*** ← ***Карпо, Оленка*** ← ***Олена, Маринка*** ← ***Марина***.

3. Здрібніло-пестливий суфікс ***-к (о) / -к (а)-***, який додається до:

а) повних офіційних імен: Андрійко ← Андрій, Пилипко ← Пилип, Миколка ← Микола, Оленка ← Олена, Маринка ← Марина;

б) середнього складу імені: ***Чіпка*** ← ***Нечипір***;

в) здрібніло-пестливих форм: Грицько ← Гриць, Тимошка ← Тимош;

г) усіченої форми повного офіційного імені: ***Омелько*** ← ***Омелян, Онисько*** ← ***Онисій, Панько*** ← ***Пантелеймон, Параска*** ← ***Парасковія, Химка*** ← ***Хима***. Варіанти такого типу вживаються у функції повних офіційних імен, Панас Мирний використовував їх для номінацій персонажів.

4. Суфікс ***-ок-*** із демінутивно-гіпокористичним функціонуванням: ***Васильок*** ← ***Василь***.

5. Здрібніло-пестливі імена на -усь, -сь, -с(я), -еньк(а), -очк(а): Івась ← Іван, Петрусь ← Петро, Орися ← Оришка, Парася ← Парасковія, Катря ← Катерина, Маруся ← Марія, Варочка ← Варвара, Галочка ← Галина, Парасочка ← Парасковія, Писточка ← Феопистія, Орисенька ← Оришка. Ці варіанти, особливо жіночі імена, мають найвищий ступінь вияву експресивності. Вони використовуються зрідка, в невеликій кількості в мові персонажів.

6. Фонетичні зміни: ***Улас*** ← ***Влас, Педоря*** ← ***Федоря***. Останнє іменування є двома рівноцінними варіантами імені ***Федора***, вони функціонують у романі «Повія» як зі звуком [***е***], так і зі звуком [***и***]. В них відбувається заміна початкового [***ф***] ← [***п***], тому що звук [***ф***] не є характерним для української мови. Відбувається також заміна [***р***] ← [***р'***]. Автор використовує саме ці варіанти, що є найбільш наближеними до народно-розмовної мови, для передачі сільського колориту.

7. Російські варіанти імені, вжиті в українському тексті:

а) зменшено-пестливі: Гриша ← Григорій, Ванюшка ← Ваня ← Іван;

б) утворені за допомогою пейоративного суфікса ***-к(а)***: ***Петрушка*** ← ***Петро, Стьопка*** ← ***Степан***.

Ці варіанти іменувань характерні для російської мови. У досліджених текстах вони вживаються лише у мовних партіях персонажів-росіян і таким чином є вказівкою на національність мовця.

Дослідження антропонімічної лексики у творчій спадщині митця дозволило зробити **висновок** про велику увагу автора стосовно добору ВН, зокрема антропонімів. У досліджених творах нами виявлено 188 антропонімів, серед яких 61 особове ім'я (30 чоловічих і 31 жіноче), 18 імен та по батькові, різні варіанти вживання одно-, дво- і тричленних антропоформул. Використання певної антропоформули певним чином характеризує персонаж із точки зору його соціального походження, віку, роду занять, ставлення до нього автора та інших персонажів. У більшості випадків антропоніми виконують номінативну функцію, а водночас зменшено-пестливі імена несуть певне стилістичне навантаження, показують стосунки між героями творів. Антропоніми у досліджених творах не тільки називають, але й певним чином відтворюють колорит українського села й міста XIX століття, і таким чином служать засобами ідейного задуму й естетичних настанов автора. Отримані результати можуть бути використані у студіях літературно-художньої ономастики, специфіки художньої образності, у пізнанні тонкощів роботи письменника зі словом.

Література:

1. Грицютенко І.Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») / І.Є. Грицютенко. – К. : Рад. школа, 1959. – 156 с.
2. Ковалик 1965: Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) [Текст] / І.І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви / Відп. ред. К.К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 216–225.
3. Мирний Панас. Твори: У 2-х т. / Панас Мирний. – Т. 1 – К. : Держлітвидав, 1949. – 578 с.
4. Курс історії української літературної мови / За ред. І.К. Білодіда. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1958. – С. 456–475.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 189 с.
6. Черкаський В.М. Художній світ Панаса Мирного / В.М. Черкаський. – К. : Дніпро, 1989. – 351 с.

Гогуленко О. П., Дзинглюк О. С. Система украинских наименований в прозаических произведениях Панаса Мирного

Аннотация. В статье рассмотрена антропонимическая система произведений Панаса Мирного. Охарактеризованы структурно-семантические модели, определены особенности функционирования и установлена стилистическая роль антропонимов. Освещено значение антропонимической системы в построении художественного целого.

Ключевые слова: антропонимическая система, структурно-семантические модели, художественное целое.

Gogulenko O., Dzunglyuk O. System of Ukrainian naming a prose Panas Mirny

Summary. In this article deals with the antroponimic system in works by Panas Mirny. The author describes their structure and semantics, caries out the comparison their functionsng in system of work of art.

Key words: antroponimic system, semantics, comparison.